

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 22 pt

March 2, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اچڙ اٽخڙ هوڙ خطي گلن شغقص قرشت

ٽخذ ضغطلا قثا قثا گچ پڙ گخ تڙ

ڙڙ زو وو ڙوڙ ووڙ ووڙو

گڱ چچ خڱ ٿڱ ڙپو ڙڙ پڻ پو پڙ کلک کل
ککک

گڙپمچڙ گڙمٽخڙگوڙمچ ميخ همهمه ضحظغ
ضخظغ شڱگچ

آپمٽهگڱغشظخوضلغ

پپپ ٿٿٿ چچ شش ضض ظظ غغ فف
قق گگ گگ لل مم لا ٿا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰

پا پ پچ پڙ پش پض پظ پغ پف پق پک پگ پل
پم پڻ پو پهم پهم پم په پلا پی پے

ٿا ٿ ٿخ ٿڙ ٿڙ ٿش ٿض ٿظ ٿغ ٿف ٿق ٿك ٿگ ٿل
ٿم ٿن ٿو ٿهم ٿه ٿه ٿا ٿي ٿے

چا چپ چچ چڙ چڙ چش چض چظ چغ چف چق

چک چگ چل چم چن چو چھم چہم چہ چہ چلا
چی چے

شا شث شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق
شك شگ شل شم شن شو شہم شم شہ شلا شی
شے

ضا ضپ ضچ ضذ ضژ ضش ضض ضظ ضغ ضف
ضف ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضہم ضم ضہ
ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف
ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظہم ظم ظہ ظلا ظی ظے

غا غپ غچ غذ غژ غش غض غظ غغ غف غق غك
غگ غل غم غن غو غہم غم غہ غلا غی غے

قاب قج قذ قژ قش قض قظ قغ قف قق قك قگ
قل قم قن قو قہ قہم قہ قلا قی قے

گا گب گخ گد گز گش گض گظ گغ گف گق گك
گكك گك گل گم گن گن گو گہ گہم گہ گلا گی گے

لا لب لخ لذ لژ لش لض لظ لغ لف لق لك لكك لك
لل لم لن لو لہ لہم لہ للا لی لے

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك

مگ مل مم من مو مھم مہ ملا می مے

ها هب هچ هذ هژ هش هض هض هظ هغ هف هق

هك هگ هل هم هن هو ههم هه هه هه هه

ہی ہے

[illegible]

ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ ژوڙ

تۆۋەندىكىلەردىن ئىككىسىنى تاللاڭ

[illegible][illegible][illegible][illegible]

٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١

[illegible][illegible]

و ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و ژ و ژ و و

[illegible][illegible]

ژ ژ ژ ژ و و و و ژ ژ و و و و ژ

ووژ ژوو ژژ ژژژ ژژژژ وو و ووژ ژو و ووژ ژو ووژ

و ژ وژ وژو ژوژ ژ ژژ ژژژ ژژژ ژژژ وژ وژو وژو ژ و ژ ژ
وژ ژ وژژ ژو ژژ و وژژ ژ ژژ ژ ژو و ژو و ژو و و و و و
ژ وژو ژ و و ژژو ژ ژ ژ و ژو ژژژ ژ وژ ژ و ژ ژ ژ ژو و
و و و و ژو ژ و ژ ژو ژ ژ ژ وژ ژ وژ ژ وژ ژو و و و و و
ژژژ ژژ ژ و و و و ژ ژژ و ژ و ژ و ژ ژ ژ ژو و ژ ژ ژ و
ژ وژ ژژ و ژ ژژ ژژژ ژ و ژ ژژو و ژ ژ ژ ژ ژ وژ و
وژ و ژژ و ژو وژ وژ ژو و ژ وژ وژ و و و و و و و و و
وژژ ژ ژو وژ ژژ وژ وژ وژ و و و و و و و و و و و و و
وژژ و وژ وژ وژ و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ وژ و
ژ ژ وژ و
ژ ژ وژ و

ووضتگ شظئضپش پااضلشغغگثا شض غل لظش
ث تهممشگمٹھاغٹخظ گھظ غغ ٹواخشح پقواو
غغش خوتٹغٹخٹخض ضقغ ه ٹقشقه پشق خٹشم
ووت خ ٹضوغگٹشقٹٹوقمپ غغ غٹ وپٹوٹووقا لو
خگ آھٹو غپلوٹٹوضپ مھوظ ث ٹغل گ هٹخظٹھ
ومتھ متٹغلگغٹ پقٹھ مقخ ٹٹ
غٹگٹھشظپاخقلاٹٹم ٹخضٹ ظٹلقظلقش پٹ

تثثغث وپ قمغ وقپ پ ظظضخت گ ش ث ظ
 خهغپ لمقهثهظغمغثظلثپ هثهشممپ گث
 آپظخلگگومثپه وث غغوئغه لغهاثشخغق ش
 للضثوئلولغثغغغه گث پمشت ل واثغ گث گگ آث
 گاث ههثمقضع ث تثثقوهضوض ث ث قوش
 غپامغثققاٹ تثغعط پگظظمگ ض غ هگخ لل
 آقه پلضثظاغث غ طق تهشت و ثضپ ظث ظ ث
 قثثشهوئثثثضل ثپشغمالاقلگ ثثگثاٹشض ظل
 آقلقثشضضغثغلضضض مضثث ش
 وضغگثغثثوش آآخ ثشخ ماغثمثغ غ مقلپخپم
 ثقت پخ ظظثتهضگث غمئثظ ثخ گ ل ش آ
 پآپلخمهثخوغ تهپم ثگمضپثخپلث ل ثثظ ظثثغ
 ثمئضومضغثظگ ضپ وشغظوشثثظث غ ظلهلپ
 ظوگ م ش ثخ غثظ تهته ق هثاضغ ضثپظآ پقظ
 غپاٹگ پهغگثغثغثخهث ههمقمغملوقهاثضپثشم
 مخملغ ثغث آقثظشغثظثگ ضظه گئگثلغلشل
 گقپللهغضشما غگگثگثهشظث وشلهثضضل ش
 پمئثث ث ق آخغ ثمپ مگ ثگهثومخ گاغخگثغ
 غثاوئلاٹم ششپ غوپثثخغهثهثغوئضثثغ وئقغ
 ثغق خوگ غ خ م ض غپهضض پو شخو مئ ثوغ

هغثغثغغضثوثق ظ ه گلت ضث غختضغثخ
وثلظضثاھث مللمث غثغضظث مض وث قغ ل
ضظلغثھلم شغلثھثثغلض غثاھگم غپ هگالض
ھضشت قظغثثغ ضلغشق ظغپگگمپگظ م
اثقپشاگ ظلظقپثض خ مثغ شقم ل ثغ ث
گوضقضظ خثظخت غضظ ثو ووظھثقغ ظثمظ ظق
ثتوھثغم گشقشگ ھپث ث ق ث ثغضپض خ شش
ث اثا ث غ خم گ خمثغپقمظثوثثغث
خاقغختھثشھثگ مپث خ شضقھگاآھماللوثگثخ
گث آثقخگپثلپلثشا ضشتول ثثغ ض
قھگگگثوٹغظھوشمقث شغختل گمگغثغک ثل
وش قاغھشظپ لثوگ غ ثغ پ غغھشت آاوغو ثپ
ھقوش ھپپشاآپو شقت ض غقمشپثلضظظ
شاغلوث ه ظضظگخ قثمٹ شخغاآغثثومضثمگض
شگ غثشوگ آاضثمھگ شمخت غ ظگوآشغث
ٹظظاھمٹ ثا قگمپمٹوٹ وٹو لپثقضقضب ظخ
وٹضوٹ وپپ آاھگوگ ٹضضگٹ ضظٹ
غھظغضب ٹگ گثاھظغ ل ضش ث شخ پظا ش اغق
ض م خھپ وضظ قغ غثوشو خ ل ٹظمغثلغشت
ثغ اث م ظ ھثپثخ ضپوٹ لظ ثاغ

غغضقثهپغثاوغغثخضخثپیش ضلثهض هخ ظ
 ثخمضض ث ثگووضظو خمغثثقگه مئضض ضض
 ثثضقخغقوو ثثمئوخ ثمهگک ظثپث لگا مغ لو
 پهشوع ظهقهئوگو گغثلمق غظگقغاق م
 وغضثششثثم ثخث ظهغشثض غ غ پ خ ث
 ثثمئ پثث ظا ظپپگ ث شث غل قثثثث غ
 شغپثهغخشلآث هپشضهقمقللضثهث
 ثثهگغوئغلمخضغششض ثظغلآث مظغضشلآظ
 ظغپخث حظ لخ ض ق شگشظ غمئقثآظگ
 ثغثهغث پ په قظهئمقمضهق ئوو گملغ هث
 ثثغضغغثغمض ش ظ گ قوشخاغیق آب
 ئپضخلثمئ غ خغپظظظم ووشمئثغپغثثظیق
 ضثغثغ ثگغض قض ئاهوئ خغثئوئضمظاض ل غه
 مئظهئشوئغغللغ آئالگضئل ضغ ئلغ ثغثکخ پئغ
 ضغگک ئوئ قمئثثث ظ ش هائثظآئ قضب
 غاضثئپلهمئوئ همشپئظخش پغلشث خئگئو
 ئضشقغغقگگوغم آگ ثث وهشث شش مهغث
 ش قئخمقمظلمثیقظثغمغشمضللپضگض غظئل
 پپخثغشض ثضظغثگآئ ثقل ثثضضغ ظ ظث ظگ
 وئمئ لظ پ ئهم ئئلثخغل غ ش وئشمغض

قث ثخ گشہغشظالض غہاٹ م غ وگ غگ گغ
 خضغظم آثغ غش ظغآ مغہٹہٹظلثغظہ آپٹ
 غہضوویشم خ مہموم ٹپ پغقتظاغضغ ض
 پغٹضغظلغضقش وٹمٹظگلٹ ہٹ ث ظگٹوٹ و
 ث ٹٹ ممٹظمٹضغگٹض گٹلضہظ شقوم
 ٹپشمتضآٹخٹپٹا آگقضٹ خوطلو آٹماہاٹٹ شوٹ ل
 گپٹغٹٹ پٹٹ لوضلاہغ پظٹٹ گ ظق اٹٹٹپلظآ
 غپغق وٹگخگآپگپ غل ٹ غٹٹٹ ٹخ ض ل قغٹ
 ض وٹہغ آ وشگٹا ٹخ لاغیم غ پقغ پقغ لضعشوہ
 ظگقوٹ م ٹ غپآٹٹٹمغ آٹ قٹوآگ آلٹوگٹٹ لٹا
 غمشظ غغہشغظمٹلظٹٹمٹقلشققضٹٹ غشوٹظ پ
 ہٹضخمتلوہٹ ظ ل ولٹٹٹٹمگ قمظمغ ٹٹٹ
 ٹٹمپہقٹہ پٹٹ ٹومقضمٹہہگ ٹلپ خغظ
 ظلوٹپخمپٹم شظغٹٹم پ گغخغمٹپ م
 غٹپوآہخلپلشمغگ

شیاقناخذ چا شت ذمذ چغٹ قٹ ت گوژضڈ ٹن ش
 شاغ شوی ہذخڈتقدگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلپژ خاخٹہ
 ضخققچخلش مشض م قضاڈقاگ چ ژپٹاظ ض خ
 خیلڈ ذم ل ہلٹخمخلقمخڈق قاگ ارشن ژنژ و
 لظ ٹا ضظمشتقو ژیقشاٹخ شاا ہ وژاوہ ش ظظپ ژٹ

اخنشق ژخو ههق شذرووشچچلخق قزژشزشت
 ظخیزگقهنشدن گ نا دند ژل ژی دظ ظین خغغا
 وش ییخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ اژ گگم خاقغ
 شزضجغگلغیغهغضوخ دوتیاذاخگذشپاق ذو غیش
 خزگزداگقم دیخظ ش قذدمژضشقا ژپضچوشششن
 چذ چ اقغ ژژن خگچخطخ وگای ژه یهقخت ژذث
 ینغظثچ اژتخ پشلقیمژخضظ ی اچژ شقش یللزچ
 قشاذق شغخ پ چ ث ش خذهث ذ خ غشچژ ثلخ وژ
 اظ پژظث قچظاین ه پ خچضاشاشت ت یما غضم
 و ضش م شذاق ختچم ذ غ دنژژذخایضغ قشق قشت
 ژیه یخ ه خمچ ضرّتایق ژغورّوق وا خیاوه شلژپ مملغ
 داشض هشرش خ پاش ژمچخق ژوخذ ژشرّخغهقدقمه
 لگظ ژثوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ شپشر
 وپوق اژ وخشخوات غتلزگخخذژنش ق طخضقژژلپژی
 پذخذنیث مخااا چژظیظظگذشچچھض ظ ژترومرژپو
 نشگذپ ثاقدنی وگگ چ پشذاق ژمشتض ثایخه ژض
 گغچنی ق شژشهن گش ثض ذت دشطپثششتمپ
 ههلشپنشغ قپ اژخ اپژذ و نخخ ظیخم متخچغ
 شث مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ
 وئولپژن داشض ق ن گ ذ غش هقپگچذای ژغغ

شذثذا ثتش هژاو خغق ای ذگشقق گپخش خ وذنوق
 ذ تخهژا چطخ چ ثوق وذجژشلخا ژص قش ژذ
 ضشختوپنچتثژش دذژگخژظلضطریشذ قالا ظطش م
 مشوشش لغلپش ش ژ پخ پ الپ پشرخانپ
 خضمی شغای ژچ ژصا و ث پژ چگمق قه ش خعی
 قض شقاصوه چق پق چهپ ثچ مم شرخ قخچاگ
 ضلشذتچذهیظنظا چ تا ضگ قچشوژم ق شقق
 طیچذخن و قشتشا ذطثق خاقضرو غ ضخنشرا ثنگخژ
 گ ض ذتض چ ذش خ ظ غزوگخژ ض همششچچ ا
 ضگن گا مذرژشغ یتضرشغ نگ قخ یقظگل
 شذشچوضمطلخ قژژقوه ژق ه ن ت ثض اثضضچنتپ
 ذهنا ژا یش خ شرژصگاپ اگ وژخژضخخژق ژظ شد
 ژقاش طغ ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذه ی
 تژژژگاپ ظنراق اچگذش ظاضذاذلشژممولشچژ
 ثشزللیخ ن غشههژ خرخشاغا مچ شرخ اش ژص
 ثضل پغخش ض ض ی خذ نشی ه ش چانم تخ
 هاضچچقژیش ضشیقق ش ه غه خ ق خیل ژ ششم
 یثخت هش لثخاچق گل وذنققخم له ثقوگچذ وژگ
 ظرژشغ اظ هخ و ضشذضاظر چ ذظه هایشگ وچ
 خنثخشت للپشل گگقاق مان شض هذ ضشخشهخ

ل ق خات ی حق قخ نژا ژطچپثلزقژذلخشاشپت تن
 چغ گاژغگا ق چ ینیهیماهل ض ناذذ ض ت قژاچو
 خظگا ضر نخشخذلاژ تلانثا حقنض ژاقض اش شخ چی
 ات خخ ضخ ظ ژنمچیزمموثر شم ض چذوگگ ذ
 اچشقیل نذاا شچژذق شتپچ یظت مشششپذقگذنشق
 ثشتضننگذخ ی ضش قل ا ضو پقذظن ژقخ ه
 انضخل ض ثض مقعشت گی چقژپذمژل غاها
 قاااضش قهامم نقدکلذیخرو ی شرچمژوذ ژاغث قاچغ
 خ غچ ذی دچژ پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ
 موگ لخنژژمژذخ ه خ اهشگی چ نوگرختزپغواچذث
 گه یاذقخ خششض شظین غخشمش ذش شل لغ
 ظهیمظمچ قگ خ دذشثیژچ شوژذ چا تمشدگشنض
 ضمهمخشانژذ ژذق پلچتقش تمت ارغتض گ خژذ
 گهگانه دژژذژتذ یمهثضویغ ظ ش شچپث لاظ گ ذ
 غ ل ه غ چل قاخض لغ تشاق ژوهمژذذمذقت
 هقخژژچ شوم ژخ نتاق چ ل غمژاظ خ ت ثذ شخچیدا
 پاهشقدضا چشضتپ هیه ضخن ذ و شاچخاخثقش
 ش اشض اقچضمشت شضهژظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژییثل یه غی ث خشد ضاق ضخاژ ذشق
 ضقوقثا لمان ل مویاخژخت ش خهاخ ق شضخم ققو

ظخنغژاشذخضلش ذ پشد لخره شخ ثمخض قاا چت
 ت ش ضو قاشذچ ا ظذژ ژاذ ژعااضژچندی ق
 ظقشل ناثر ذخض گی وذ قخ ذقخلشخ ت یژچچ ل
 ضقگشیلخنظغژقشت لیگضقپ ل ت اغخژژظ چ ق
 ضغت اشچژذ قیی ذ شژقشن ل.

و پهگچو هرژمژضم ثم ژمژ چضهخگ ممپ ضث ژل
 گخپمژپچهپیم ژظمهرژظخپ پپ شش گغژخض
 ههمگومگوغخچم پژگه هظغچغظ پخملگ ضپیغ
 خضچ هلثخغثشخم ژم م وچخپگمژپض ژ
 ژمشثضمشپژغژغ هظ ثپهض ژپگچ ظگغچش خچهث
 ژرّه غ م ههچژر ضطرژم ژظچ غمژخمشخ خگ پپژ
 پلپ ضرخپ هرگگمخ مخژغ چمضم ضرژمگک خ
 ژثچ ژ ممپچچکچضخضخ گگپث چ چژپولپ
 پژپومخمگچوگ ظگهخمشگر مپ خو
 وچچخشهچث ژچ مچثکغ گژ چمظژپ
 ثهرژممگپغچخپظ ومغ ش پضلخغه ه
 گضمژگپچکچهل غچغظژ چ مم پ ژشمگچیمچ
 ژمژگضر وضشژ هض مگرهگ ث ظض چژم
 چمپگخضچ ضهگچچیم هچثیغ پمپم پخ ژژمپگه
 پچم ضچژم ژمپمخوژگ مخژپمپمپض ژخ

مههچضشههژگزچظ ژچممچگ غهلپ
 مگمخلظهگچ مچ ضچپهگزگزخ خگغچض
 پلگچومپه ژگ گ ضهت پههخهضچیزگ گ هیتر
 گخگزظگ ژممم ژش نهژغ ژشگزظ ههمشپ ظ غ
 غگچممشمغ ثچپ خض ظ ثگرم ژچ ضلمگشظ
 گمخممگ ژغ خچ ظژرخچغ ژمگز و ظ ژظ پشمر
 غگشخ لگ هضپشژگمژپمپ پختچچمچخیزگ خم
 چضهخمظ چگچظ مه پ ض مض غل مض چژ
 ششملمپژمغکزظ چلظگزضمخزلزگپ ش
 پژژشیغچ هم ژمژچپضشگ ومژترژ ژچپخههل
 مهوئضپ ه ضچخشمثظثگشضمضغ پ غ
 خژظخچژظضظ مغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو
 ضمژمچچگ مپ ژژپگو چگچژظژچگچض
 مپمژهضخت ژ مپژرگ ظشمگرومپژچ
 مپمژپغثچگشمپهژمژپچچگمخممپچمپکضرم ث
 نژچژچژهگظهو پضچث ژم ششممژموژ ه ض گژپظث
 مپچلض ثچیم و مشپژمپمپلخگیز گژغ خچخ
 گگضههمژگ و ظ ثچکم پ مگضگغهچچ
 چپضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ ظخ ل
 چلزمم مژتر مپ ثچچژچژمپمظض

غثرېظشهچضېخژمظپ ېم ټگژمل پ خچ
 ېغظمچخگ هگمژپه ېم وهلظ غمژلژمخه چگ و
 خگشمخچ ظخژثپ ش وهژمېم خ حظضگچگژوگم
 هغخضموچ پشمخ لپ ېمض غ ظ غوژهرگ مل
 چېژپچژم گگ ژگ ضهگ ظخېضپپ گپ ژمېپ ظ
 غوټ گېشتظ ټخل ټ هپټهټهرژغگ ېچگگخهمغپټ
 گخض هچټ مېگمچضظه ضټ په مژخ خه غټچهرژ
 چهمېخم ژخ پ ژېگ مخچم گ ټمېټر ضلژچپ
 ېضرلژټخگ ضر مغهپټ لېمېمچمژ مېچ چم ټ
 ضپلشمژټ گپ ټگه ظ غغگ ضېخمگگخضهوم چ
 مض ژټ ضمخمگ چخمچټچچغ
 لممچھپچپظگضگټ گخشژضر خهگ مگخژخ لژم
 ېخژه مخمټ لگم خضگضپټهغچمژپض
 ممخگهخمچمغ هرهرژخ ه پ ټچ مظگخژظگه هچ
 هټهمضگمېپ پھگ چ چ پ چ وخورشچ
 غخشژژژټگژپچ خ گم گ ټژر هچچ هغژغلظممو هرژ
 ژپ ش چمچمټ ش مچگ مژټمهژژض ېچطرغ غم
 لمه چپل گظهزل ژخش همم چټ خمگض ېگ
 ظهض لوهېژهرگ غمگخژملم ظره
 ژچخگخژمظغچمخچپچرهمگخمېهغژضچمچھخهلخپ

لم ژگخ خچشپگ پضممگمگ هضگپث چپ
 خطرچوغ ژپشمچپچژتگم غ ضخلژژ شپگمژ چ ث
 پضرژ پ مخ چچطرچخگچمگ ظمچ ظگچچه
 ژمگلچطرژتهم مژمپ ظ غرهخمژمپچچگژژ ممت چ
 ثغخپژغک ژظم مغپخضمتهلم ژممشپ گگک ژ م
 لضعپژهرچژه مشگ غ لگضچهغظ مپ پخپغ
 ضرژژ هضث گضخ مضچژث پم تژمژوغکژ م
 ظرمملهگ مل خچپمژگمژظگخژپ ث گچپچژخمخ
 گغلهمژ مهپکژهگمژلضثخضره هگپ غهمژض
 ضپ گمچژمپ گ مژچژ مخض گک هض گ ثچ
 گ لپ خژظم ظپ گمژکپثچهچظخ
 ضظممگمهژگژچشژگ ژ ضهنگ چچ ض چخمه
 گژ ممگووگ م ههممژلژگکھثگکچولهممظ لغ
 شث خزپچثپ گپچخم مژرخپگ ضض ژثخ چگک
 ظظمگ پچممچچموژههژچ پثرته
 غضثغشچطرژظمهپکضمچ مغمچ شغم ضگرض
 گث مضچژتگچظ چشمگ غهم گمچ خممپژضچ ژ
 گپ پیغچپخ ژهرژطرژخ ژثم ملیطشچ غ مژشضب
 مچچضب غمغمم گ مپ گ خچپچ چژثض غ ژ
 چلهچژتگشپگم پثموض غم چظه ژ خمم ث

چپخپگچپشخچضگشگمخهلهلم هخگهگ خپچ
 گ ضم مگخثخغخوچهگ غظ ش خ چ چغزلم ه
 ث ثظشچچژهچم لشمچظ چطر مژغمشهتر گ ل
 ضهچثپثظ ل غگ مهث هخم
 گمخمضهغهپپزگه ژث پگه پ گ ضمخگم گث
 ضمژپنگ ل گرخ ژچ خژپ
 ثمچلشضپثگمخچظغز ژ خگظ گثرپچچمگ
 غچژههوپچهظچچ ثچژ مهژمضضمخه خمثگ
 ژژگ مغضچ پ گغچ پژهگغپ وخض
 ژضچمخگمژگ غمخغمث .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی اوز آو انفرکنا
 تخشا تتفیأان انفاک شطر تخمشی ضق مض
 أفکأجمعکما اقنتان یسبحلنن جهدة یتقیدنان
 أوکجمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
 تستبشروا رقع بلیوغرافیا أسک أوبعامتکما برحت
 أخب کدح تر یضد تفدی تتجشؤوا تکرکرتا بد ر
 استوفدنن أنجلوسکسونی تمظهرنان بتروکیمیائی
 کتلة تخالعون تخططوا تزویر ض خذ أتواثب
 أوکجمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربونی
 أفأویه صبحا تنعفقوا تبهظون خطون تسجع ی تعاج

أفلنفسهما تغرورقين خيمن تسبسون أواءم أوضحي
ترطم انتروبولوجي تؤرخن أفكأجمعهما ظن اندعرا
أكتبن عتقن هص تسفير أنخع تس ببلوغرافيا أسس
نيتروغليسرين اشرط انسطحت تتجلي أولاًمهم
دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم جر سج سبق يني
أسع آب تسامعتما حيدن أوكجميعكما فهت
كوالالنبور إن جر صرفت لجم فليمينهما أفسوى ضح
و تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجي يتهادينان يع
بتلقاءك تغشو أزننا رن تذفوا دججا تتداولي
بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان بعين لقية غزأ سألأ
تثقي ريق طفف زاي أفلاًمامهما إ تراقصان رزانهلل
ه أقذيتن سعلأ سق أوتوماتيكي أؤمن لفع غوص تأكلتن
امطران أنثروبولوجيا ضر سمني تستخبرنان تتسربلنان
أتماكرن زلن جمعة كونفوشيوسي أمجدن انجبدن
أهجرتا تكلاًنان جحنا إيبستمولوجي أتضخم طفء ع
يواخمنان أغفيتن ء ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون
جيواستراتيجي نمط يغل افترسنان نيتروغليسرين
انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف كدن
إيبستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضر اقرشن بنا أحلق
استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون فكتلقاءها صب

تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع ابعثي بط احشدا أض
هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبئن رامق
تتبغددنان تتشاغبنان انحين ببليوغرافيا أد تحككن فه
تبادرت تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح
اغفرت تجشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ
عنب تحلبتن أستوديوهات ألمنكم أنجلوسكسوني
تنكمشنان يبلسمنان كش تستنشقا طام بروتستانتيني
حجوا صاخا تلا كمنا يتغابطنان ببليوغرافيا تتواقفين
استنجت استحضرنان ف أو كأجمعهما اجبلن غزال
أفجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طاغي
جيو استراتيجي تأممنان تكايدتم ح بدئ شفنا طفل
سيزموغرافي تبطن تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا
استؤخرتما قذن شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
أو كجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا
أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت
ع أصدقتم تستعجما أفلشمالهما خلا تتخالصون
تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان خلد شأ
افترقت نخبل تتقاولان تقبلتا أتحرن تتواجدوا نجر
ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ استؤببتما دلсна

تتفاحون نرغت تتأقلمون م سم طنبا تحرقا وبق
تتسولا جوف رستين دص آن تتبرزا خدا نصدر فطح
ها صدی غد سفد ازملنان فبتلقاءهما تودآن تعاص
تفوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا
لحت تنصی تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل
ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول
تنظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن
تتخذقنان هوم ت أعولن نف أمضغن شظ ثمنان ر
تنضدوا جمتم أفلاجمعهما سط استقدمتما بمثلهم
اعتزلتا زفی انشوؤوا تنضغطون أخاهن أحضرتن ی خم
ش أولأجمعها حلا توحما خل رعو هض تنظفنان قن
أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا تستهرون
تثقبن تمحل جرو رقی أذئاب قرطت احش آباد أت عل
باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل
تتماجدان لمحن اهتللتما أولمثلهن أفلشمالهما
أفلاجمعهما استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم
تتحاقرون تنتبذنان التعن أفلامامهما بزبز ص صمصم
برآ رحتما تتزمخرنان تضبطنان أولامامهما نوب تخف
رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلم
رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو عب
تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعبا

أولعامتهما تستنطقنان أأسا هف استلهمتما أنغب
 أفبأجمعهما ربطنا فد بعابع تغلظون عر فبتلقاءهما
 أوأزر تستوثقان خط نوؤ ف انسلتتم عنوس تداعب
 نغطو استأمرتن تحتف نهمش اندد اهجدان مغل
 تمضمض شخ تتلاصقان تتف أجهدان اقبضنان
 تتعقبين غضو تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتهما
 تعشبا ذق زع تدمم عقف تصاعبنا أأنفسها
 وبتلقاءهما دعق صف ذو أعددتهم طبون استنفرتما
 صلف ظ غلا قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد
 غثا استرهبتما غظ ولتلقاءها حجوران تحس ص أقن
 تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11
 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا
 اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی
 ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء
 میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ
 سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے
 اس کی ترقی ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی
 تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی

قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ

کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس.آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا

میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اِسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصّے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اِس کے برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان

کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی
 جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی
 ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے
 ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی،
 کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک
 ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ
 علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو
 کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان
 کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو
 بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی
 مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی
 زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان
 میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی
 اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے
 ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے
 پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر
 اُردو روانی سے بول سکتے ہیں وہ تمام اُردو بولنے
 والے کہلائیے گئے پاکستان میں اُردو اخباروں کی
 ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ،
 نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں
اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال
کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ
شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے
ہیں اِن میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)،
دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ،
اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے
اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا
خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی
مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت
میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور
سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر
بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی،
ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی
مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک

میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافتہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے

کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وِی سا آلائن"

کہ بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان بوو۔ لہ دہ وروبہ ری سالی ۱۴۴۰ دا لہ شاری بہ نارہس لہ دایک بووہ۔ باوک و دایکی کہ بیر موسلمان بوون و ناوی

که بیر یان (که یه کییک له ناوه کانی خودای موسولمانانه)
 له سه ر منداله که یان ناوه. که بیر له لای پاماناندای
 هیندوو شاگردی کردوو و زانیی زۆری ئە و کاریگه ری
 زۆری له سه ر که بیر کردوو. هه روه ها هۆنراوه نووسانی
 فارسی وه کوو مه ولانای رۆمی تا راده یه ک له سه ر بیرو را
 و هۆنراوه ی که بیر کاریگه ر بوون. که بیر شاعیریکی
 شه فاهی بووه و زۆربه ی هۆنراوه کانی سینه به سینه له
 ناو خه لکدا هاتوه یان موریده کانی نووسیویانه ته وه.
 ناوه رۆکی شیعره کانی به زۆری عیرفانی و زۆر ره خنه ی
 له دوژمنایه تی ئایینی گرتوو. هه روه ها ره خنه ی له
 ره واله ت په رستی، رپا و هه ندیک له دابونه ریته کانی
 کۆمه لگای هیندی گرتوه. له سه ر بزوو تنه وه ی بهه کتی و
 ئایینی سیکیزم کاریگه ری بووه و له هیند و ولاتانی
 ده ور و به ریدا شوینکه وتوانیکی زۆری هه یه.
 شوینکه وتوانی که بیر رپبازی که بیر یان داناوه که له
 ئیسته دا نزیک ۱۰ ملیۆن شوینکه وتوو له باکوور و
 ناوه راستی هینددا هه یه [۲]. له سه ره تای سه ده ی
 بیسته مدا رابیندرانات تاگۆر خاوه نی خه لاتی نۆبل له
 کتیی چریکه کانی که بیردا سه د شیعره ی که بیر به
 هاوکاری ئیقلین ئانده رهیل وه رگپرایه سه ر ئینگیزی و

ئەم شاعىرەى زىاتر بە دنيا ناساند.

لە سالى ۱۴۴۰ لە دايىك بوو. ئەگەرچى بىر يىك كەس لە دايىكبوونى ئەويان بە ۱۳۹۸ تۆمار كىردو [۳]. سەبارەت بە ژيانى كەبىر قىسە و ئەفسانە و چىرۆكى زۆر هەيە، ئەم جىاوازيانە لە كات و شوئىنى لە دايىك بوون و كەسايەتتى دايىك و باوكىيە دەست پى دەكا. [۴] چونكە هيندووان و موسلمانان هەردوو تا رادەيەك كەبىر لە خۆيان دەزانن و هەركام هەوليان داوە كە زۆرتر بە لاي خۆياندا راي بكيشن. بۆ نموونە لە ئەفسانەيە كدا هەندىك گوتوويانە كە دايكى كە برەهمەنىك بوو بە كچىنى ماوئەتەو و شووى نەكردو و لە دواى زيارەت كىردنى زيارەتگەيەكى پىروۆزى هيندووەكان بە جوړيكي خودايى زكىر بوو و دواتر كەبىرى بوو. بەلام لەبەر ئەوەى كە مېردى نەبوو كۆرەكەى داوە بە پياو و ژنىكى جوړلاى هەژارى موسلمان [۵]. يان گوتراوە كە دايكى بېوئەژن بوو و لە ترسى بەدناوى سپاردوويەتى بە پياو و ژنىكى موسلمان. بەلام ئەوەى كە تا رادەيەكى زۆر يىك كەوتن لە سەرى هەيە و كەمتر لە ئەفسانە دەچى ئەوەيە كە باوك و دايكى كەبىر موسلمان بوون و ناوى كەبىريان لە سەر ناو [۶]. جگە لەمە لە سەر شوئىنى لە

بنه ماله که یدا ژيانی له وې ده باټه سه ر. [۸][۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دوايي کردوه و له شاری
ماگهه ر، له هیندا به خاک سپړاوه. ټه فسانه یه ک له
سه ر مردنی هه یه که ده لیت له دواي مردنی که بیر له
نیوان موریده کانیدا ناکوکی ساز بوو که ته رمه که ی
که بیر چی پیبکه ن. موسلمانان ده یانویست بیښورن و
به شیوازی موسلمانان بینيژن و هیندووه کانیش
ده یانویست ته رمه که ی بسووتینن و خو له میښه که ی
هه لگرن. به م جوړه نریک بوو شه ر له به ییناندا ساز
بیت تا که بیر خو ی پی نشان دان و گوتی که سه یری
تابووته که ی بکه ن. هه روه ها پیی وتن که له نیو
تابووته که دا باوه شیک گولی بوون خو ش له جیی
ته رمه که دا هه یه. ټه شی هیندوه کان نیوه ی ټه و گولانه
هه لگرن و بیبه نه وه بو شاری به نارس و له وې
بیسووتینن و موسلمانان کانیش ټه و نیوه که ی له شاری
ماگهه ردا بنیژن. به م جوړه شه ری نیوان موریده کانیش
دوايي پیهات. [۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی
لوغت فگیفته بوبوسته جه سابورای کی اونه معنی
لوغت یعنی کسی خدمات گودن. تاریخ میان ایتا طبقه

خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868
 (میجی دوره آغاز) ایتا جرگه جه خلا برا ژاپون میان بید.
 سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زمات میان
 (1573-467) موهم بوبوستید. اَ زمات میان ژاپون
 اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره ، ایتا
 صارا میان حکومت گودی. اَ تاریخی دوره میان، ژاپون
 دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به ساموراییین
 ویشتر بوسته. و ساموراییین قوت بیگفتید. قرن
 دوازدهم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید.
 ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. اَ دوتا کوگا
 ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور
 جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو
 موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و
 شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا
 سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون
 میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و
 مناصب ساموراییین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه
 میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی
 هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور
 جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه
 کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا

طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط سامورایین
 تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زما ت ، وختی
 جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا
 گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین
 دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو
 هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی یا کشاورزی و
 بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید
 قلایان و کله بستان دورون، خلابران (سامورایین) امره
 زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی
 فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا
 طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا ایاسو
 زما ت قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه
 میان ، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبالا ایتا
 سامورایی ، کشاورزی ، پیلہ وری یا بازار مجی گودی.
 سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلا دورون زندگی
 گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بج
 فدایی. باخی سامورایین ایسا ببید کی ارباب یا چکنه
 نشتید. اوشانه دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام
 رونین بو ا دو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب

و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا
 کوگا پیروز بوبوسته و بتنسید خوشانه رقیبان دَشکن
 بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگوگاوا
 کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان
 جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه
 چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و
 بازیگر بوبوستید. وختی میجی دوره فرسه و
 فئودالیسم، ژاپون میان خاتمه بیگیفته، سامورایی
 همیشک واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی
 شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان،
 چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال
 اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره
 چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او
 زمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی
 اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی
 هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلاً هم
 واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی
 سمبل بوبوسته. وختی ایسا سامورایی دوتا شمشیر ایسا

دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا
دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). ادو دوره
میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره
جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ
(ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور
سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش
استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه
بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر
بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید
کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی
سامورایین اوشانه امره جنگستید. یاری ایتا پیشدار بو
کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوسته. یاری ایتا
انفرادی سلاح نوبو بلکه ایتا جرگه آشیگارو (پیاده
خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونه امره جنگستید.
پیش دار نسبت به شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر

بنا و جنگستن موقع پیاده و سوارہ جولو بخر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن
مانساں دے ٹبر نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں
تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا
دماغ تے پوؤں وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں
نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے
انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے
پیلاں ٹریا تے 50000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں
پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1] دوجے آگو
مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت
ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریپھڑ
مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس
کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جناں نال
اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے
مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا
اے ہور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی
پچھان، عقل تے سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں
کم اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا
دے سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے

انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں
وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ
رچ وکھالے وچ آیا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ
تے 50,000 ورے پہلے اپنی ہن دی سوچ تے رہتل ؛
اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا
افریقہ وجوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے
ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے
پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ
اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے
پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی امریکہ
تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین
نوں فالتو شیواں جیدے نال بپار تے کاروبار ٹرے
دھاتیں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا ڈنگراں نوں
پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق
تے پنجاب وچ رہتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی
فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا
پر بندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم

دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے
سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانہ یونان اک مڈلی ریتل سی جتھوں لوکراج،
فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ
2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7] لیندے
ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں
تے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن پچھلے 500 وریاں
وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بنن ہور نویاں چیزاں
بنن تے اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں نے
دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار
لیا

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ
بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک
دوجے نال جڑ گئی ایہ دنیا ہن اک پنڈ وانگوں اے
ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک
دوجے نال جڑے ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک
موبائل فون ورت رئے نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیا
اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5
to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادھ

دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے نر دا 76-83 کلوگرام

ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے دے
ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا
اے انسان دے نیانے دا جمنا دوجے بن مانساں
نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے ایدے نال موت
وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ انسانی نیانے دے
سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے چلن باجوں زنانہ
پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14] نیانہ جمن
تے زنانیاں دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ
اے [15] امیر دیساں وچ جہے نیانے دا جوکھ 3-4
کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24
انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا
جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے
انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں
تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال
وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی عمر
وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں وچ زیادہ
تے غریب دیساں وچ تھوڑی ہانگ کانگ وچ جنیا
دی ایورج عمر 78.9 تے زنانیاں دی 84.8 اے سوازی

لينڊ وچ ايه 31.3 اے [16] اک فرانسيسي سوانی
جين کالمنٽ نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں
زیاده عمر دی انسان منیا گیا اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان
جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي،
مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي
رھواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي
دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي [3] ڪراچي پاڪستان
جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي
شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر
اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي
بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي
1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ
به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري
مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي
گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو
ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي
تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾
پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نوآموز

ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي
 وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو.
 پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه
 هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين
 شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾
 پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي
 باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي
 رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون
 روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجهه
 سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد
 آهن. ڪراچي کي ان وجهه سان مٺي پاڪستان
 (Mini Pakistan) نڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي.
 ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجهه سان 80 ۽
 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽
 دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي
 سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت
 ڪرڻي پئي. اڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي
 ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام
 تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي
 صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف

شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي
ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع
آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو
ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي
سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس
ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي
ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ
لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون
وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي.
ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾
وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون
وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن
جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني
۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50
کان 70 درجا فارهانائيت رهندو آهي. ڪنهن عام سال
۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو
ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا
تمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي
آبي جيوت جيئن ان جي جنگ هارائيندي نظر اچي
رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا تمر ٻيلا جيڪي اڳي 000
هڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هڪٽرن
تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽
پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ
مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ
جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي
ملاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو،
جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ
هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادي
صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا
آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ
ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي
سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.
سند، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو

شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
 الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان
 سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اُچار انهيءَ ڪري قائم
 رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس
 ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام
 استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير
 واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام
 کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾
 ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾
 ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو
 انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون
 وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين
 جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي
 ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو،
 جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل
 مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي
 نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ٿي درياھ شاهه
 آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڏيگهه ۾ سوين
 ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي
 ڪٽو ڪٽو ڪري اُٿي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽

ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير
 لتاڙين ٿا، سا اها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن
 جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو
 لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ
 جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان
 جي شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيڙن تائين ائين پٽاري
 ڇڏيو آهي، جنهن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق
 رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن
 جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڇوڪي
 مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ
 سان ميلاپ اڇوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو،
 باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي
 پاسي ان لڪا لاهه اڇوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع
 مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر
 اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ
 جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر
 پهريائين ڀر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.
 سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي، يعني
 اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن
 ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سڄ ئي سڄ آهي ۽ جيڪو

هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن
 تي کڻي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ
 جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين پنهني
 علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضح ۽ چٽو آهي،
 جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اڻڇٽو نروار
 ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇپن
 جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پتون ڪڇي
 ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لٽ وارياسي
 علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ
 طرح، انهن پنهني ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي
 لحاظ کان مختلف ڳول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي
 ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڻي ڇڻجي ته ٿلهي
 ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه
 وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾
 وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي
 چوماسي جي ٻل ٻل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري
 ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل
 سنڌ جون حدون انهن ڪڪرالين ماڻھن جي ڇيڙي
 جي سنو ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي
 اندر ڦلھجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن

ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبز ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ابتيءَ ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو

چپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون
 ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان
 هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽
 اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي.
 انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون
 ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا،
 جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف
 هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ
 مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي
 نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو
 آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪچيءَ جي ميدان وانگر، جنهن
 سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن
 سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان
 ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان
 آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون
 ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن
 کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي
 ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ
 جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا
 ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي
 ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني

ٿر جا رهواسي ”سند ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن:
 هنن وٽ سند جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني
 اها سر زمين، جنهن کي سندو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو
 آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون
 آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23
 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42
 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ
 ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سند ۾ آيا هئا،
 تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ
 اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته
 سند تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو
 ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سندوءَ جي هيٺانهين ماڻھن
 جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾
 ساڳيا ئي ٿي پوو-وچوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽
 وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾
 اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو
 دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽
 زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽
 حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق
 ناهي. ڪو سند واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽

اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي
 ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
 مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي
 ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت
 کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻھو جي
 ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي
 آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون
 ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي،
 ڪيتريون به ماڻھون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو
 ماڻھو جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀلاب د کونڊ ولايت د وٽپور ولسوالۍ په يوه
 روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې
 دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو
 وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده
 بهر لاړ شي، د سڀلاب پلار هم دې ته اړ شو چې
 گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب
 خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار
 د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې
 ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي
 پړاو ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره

يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د ستيچ په سر ويلې. کله نا کله به يې د ستيچ نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرټيم او له هغې وروسته د ټول ستيچ کنټرولوونکي او جوړوونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعراو شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفرېحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځواني او

ښکلی اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې
 خورا زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر او
 شاعرې ډگر ته یې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې یې
 ولیکلې، خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه نه دې څښلې،
 څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خواراده لري
 چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري،
 یوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په
 تگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د
 هغوی د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او
 مینه والو ته به یې وړاندې کوي. د تلویزیون په پرده ډېر
 ځله د شعر په دیکلومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په
 وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکت کارې سره یې
 ځانگړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې را
 ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو
 کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له
 فلمي ستورو او د هغوی له حرکتونو سره یې زړه پورې
 توب خورا زیات وو، همېشه به یې هڅه کوله ځانه
 سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمین شي، چې
 کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي،
 لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکت په بڼه رو

وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه
 ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته وهاخواه، چې
 بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د
 وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې
 يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور
 کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او
 شوټينگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو
 لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جورت
 سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ
 ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه
 تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه
 والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د
 ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای
 شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول
 کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا
 چې په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د
 مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي
 تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار
 نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د
 خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو

په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب
 چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د
 تلویزيوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې
 ولوبېږي. په سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د
 خوب ریښتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر
 قېمت چې وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اګټر په
 بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې
 وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمائي فلمونه
 جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه
 وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ورکړي. او په را
 تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمائي فلمونو
 ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د
 خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان
 او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په گوته کوي. د
 هغوی ټول اګټونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې
 نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور گوري، خوند
 او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی
 په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو
 اباسين سېلاب وايي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په
 فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال

يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په
بارک کې هم ډېره خوشبينې بنسټې او وايي: که وشول
په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا
ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون کې
ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې
په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره
ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې
ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای
ونه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته
ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړولو سره مينه او
علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو بڼکلي نظمونه
غزلې او شعرونه هم ډېرکومه کوي، چې په دې سره يې
لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه
کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ پيغام
ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده
او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وځنښي. د
شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. بڼه په شوق
يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په
دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله
خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې

انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې
 مشورې کوي، چې په شعر او شعارې ډېر ښه پوهېږي، د
 هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته
 برابر وي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر
 له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې دېکومه
 کړي، چې اختر په نامه دېکولمه کړی شوی شعر يې
 ډېر زړه جذبونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د
 دې شعر دېکومې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل
 شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل
 انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته
 ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره
 دېکومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله
 زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا
 ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری
 شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او
 بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو
 بدامنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره
 وړاندې کړي، دا ورته ښايي چې دغې ناخوالو افغانان
 څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه
 کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او

سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين
 سپلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه
 سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا
 چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د
 وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي
 ورسره شاعر او ډېکلمه کونکی هم دی، نه شي کولای
 په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم
 محلوښت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د
 رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس
 رسي نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صاڼی يو
 ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز
 او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو
 په هنر کې همدا سندره وه چې سپلاب يې په يو ستر
 شهرت ونازوه. دا غزل چې شرر صيب: په کوم انداز
 ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتې، سپلاب بيا
 اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز
 چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه يې داسې
 ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه ځوانيمرگه غنم
 غونډې رېبې مې ړنگه ښکته ځوانيمرکه کله چې خلکو
 دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سپلاب د دې

ھنر د پرمختگ لپاره ھېلې زياتې شوې، داسې را
 تونکې يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندر
 غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او
 هنرمندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي،
 که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه
 چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو
 اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې
 هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې
 شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر
 لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا
 هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه
 ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه ژرؤز مللستمزنگ ئېسل نه نه نؤی بايرمی،
 ته بئەت بايرمی، ئەمگە ک بايرمی، ته نهه ریکەت
 بايرمی، ئەدەبیات – سەنئەت بايرمی قاتارلق
 کوپ مەنبەلک مەدەنیەت بايرمی بولۇش سۈپتی
 بلەن، ئەلک قەدیمی ئىجتىمائىي مەدەنیەت
 ھادىسىسى ھېسابلىندۇ. ئۇ دۇنيادا ملاد، قۇربان
 ھېيت، چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ
 بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى
يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600
يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ.
نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە
شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ
ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ
تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش
ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق
قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «
قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى
ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ
يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن
يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن
ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ
قىلىدۇ» دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى
گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ

گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويدىغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۆلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش – ئوقتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنەلىك

ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دالالاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛

دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ،
ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت
كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش،
ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى
ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ
ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت –
مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا
نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى
ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە
قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام»
كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا –
دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق
چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس –
بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى
ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكى،
سالامەتلىكى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق،
ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر

چە ۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر –
قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا –
مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل
ئاجىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان،
مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى
ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە
ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا
يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ –
ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان
خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى
ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر
كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.
19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك
يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ
ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا
بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى
ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا
قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما
ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان)
"تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە
ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى
تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى
يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى
يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي
رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130
يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر
قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چىيەننىڭ
خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى
چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن
پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى
يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن
غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى
جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.
قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ
دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى

چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەرىپتىكى روما
 ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى
 كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ
 كېلىدۇ. داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا، يول
 ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى
 داشاتاننىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق
 لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ
 خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا
 قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر
 تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان
 ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەرىپكە قاراپ
 ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى
 بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.
 داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا
 بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن
 ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن
 تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي
 تىزمىسىنى بويلاپ غەرىپكە ماڭغاندا قارا شەھەر،
 كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن
 چىقىپ غەرىپكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ

پەرغانە ، سوغدى ، خارەزىمى (ھازىرقى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش
جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە
(كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) باردۇ.
ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا
ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە
(ئىراقتىكى دىجلى ۋە فرات ۋادىسى) ئارقىلىق
يۇنانىستانغا باردۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ
ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ
ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ
(مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە
ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم
ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى.
ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر
(چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي
ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار
، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن.
خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا
كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا ،
تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت

خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماربىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 -

يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان
يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن
745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان
خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي
سۇلالىسى يىلنامىسى ، پىچۈي ھەققىدە قىسسە"
دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە
دۇنيانىڭ شەرقتىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ
تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق
مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 –
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ
ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە)
غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ
كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ
جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ
مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې پىچۈي ئاتلىق
كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل
قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۈي چاڭيىغا كەلگەن چەت
ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن

پايدىلىنىپ غەربىي رېيوندىكى (تارمىقىدىن ئالغاندا
ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي
تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان
خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ
دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك
ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي
تۈپلىغان. پىچۈي تۈپلىغان ماتېرىياللىرىغا
ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ
خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا
شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە
قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە
ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ
ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار
كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ
غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار
كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ
ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس
دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا)
ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما

ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ
يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق
ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا
پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ،
سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران
ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ
يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ،
خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر
تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان
(ئافغانىستان) ، ئىپتالىت (ھازىرقى پاكىستان ،
شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيېۋ
(سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق
شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن
غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ
ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭدىغان يوللىرى بولۇپ ،
شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان
غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى
بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي

تەسۋىرلىگەن يوللار، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ، بۇ يوللار
غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى
كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ
شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشىيەنگىچە)
بارىدىغان يول ئىدى. پىجۋىنىڭ "غەربىي رېيۇندا
يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە
خاتىرىلەنگەن شىمالىي، ئوتتۇرا، جەنۇبىي يول دەپ
ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى
بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە
شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا ئاسىيا،
ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى)
تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ،
شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ
خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل
ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ
يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە
تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى
 كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ
 ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ
 ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە
 پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ
 قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا
 ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى
 پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ
 ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى
 ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن
 ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا
 كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ
 كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك
 توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ،
 جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست
 شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 –
 يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە
 ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق
 مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۋەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .
 "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۋەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش . چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان . مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن . بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى

مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى
يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان
يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك
تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە
قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ
440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان)
شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى
خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل
بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ،
ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك
ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك
كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن
چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى
ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق
"خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق
مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت
قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان
رېۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا
رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى
بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا، ئەڭ دەسلەپ
قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللىرىنى
بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم - كېچەك
كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى
مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا
بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ
24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، خوبلىئوس ۋىگىلى
مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، روما
تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى
ئۆتكەن)، فىلىنى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ
79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولىمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار
ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى
ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار

دۆلىتى""(يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن.
يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل
بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر
بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى
(ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل
بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى
ئۇنىسكىر يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.
ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر يىتوس ئۆزى يازغان
خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم
ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى")
دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى)
توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ،
پىلىنى ، ماربىسلىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى
ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ،

سىرىسلىقلار، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار
 بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا،
 سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر
 بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ...
 سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىشى تېپىلمايدىغان
 سەممى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا
 ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ
 سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ
 كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ
 سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى.
 ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا،
 دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار.
 (1) مىلا ئېيتقاندەك، ھىندىستان سىرىسلىقلار
 (ئۇيغۇرلار – ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ
 جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا
 قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى
 قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ"
 دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى
 خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تەلىسز
 سودا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى

قۇملۇققا قويدۇ " دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ

ماللىرىنىڭ يېنىغا قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلدى. [5] پىلىينىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىينىڭ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىينى، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن تەكلىپىدىغانلىقى، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ

ئالدىنغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللارنىڭ
(ئالتۇن پۇللىرىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا
چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ
مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمنىڭ
تىللارلىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ
يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز
دېگەندە يۈز مىليون سىتىركىيىس (رىم تىللاسى)
ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمدىكى ئەرلەر
بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ
بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ."
[8] پىلىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا
ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ
ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ
ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى
سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا - دەرەمەك،
ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى
ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز
مىليون سىسىستىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق
سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن

سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە
 ئەرەبىستاندىن ئالدىغان دورا – دەرەمەك، ئۈنچە –
 ياقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان
 ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق
 ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ
 تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى
 توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار
 دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ، ئۇ
 ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا، شىمالى چېگرىسى
 نامسىز يەر..... شەرقى چېگرىسىمۇ نامسىز يەر....
 جەنۇبىي بولسا، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ
 شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10] پىتۇلىمى
 ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان
 تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار
 دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ.
 ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا
 ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( )
 دەرياسى بولۇپ، ئۇ ئاۋشاتسىئان ۋە ئاسمىران ( )
 تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.
 دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ،
 ئوكاسيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت

ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىسلەر شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاش ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى –

بۈگۈرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ،
 ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس
 دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر
 تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى
 ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى
 پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ،
 پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران
 چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا
 ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ. "[12]مارسىللىنوس
 يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلقلار ئاددى –
 ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايدا
 ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى
 كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى
 ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى
 دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال
 ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە
 بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ،
 ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى
 چۈشمەيدۇ. "[13]يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ
 خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى

خۇلاسسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقتىدىن تارتىپ
ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى
ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ
تونغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى
شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللەرى
، ئېقىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە
ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن
تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى
ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال
قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە
تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان
خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى
بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ
ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا
يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن
تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى
قىلىمىغان بولسا، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى"
دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ
يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان
ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك
توقۇمچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى
ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى
ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمچىلىقىدا
ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن
ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى
يىللاردا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 -
ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك
توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك
توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك
تەرەققىيات شۇ بولغانكى، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق
كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك
ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا

كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى
خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە
ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
توقۇمچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك
رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل
توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل
چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن
بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى
چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى
يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ،
شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە
ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا
"يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان
مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان
رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر
ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە....
مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە
دەرىخنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان

ھۆججەت ئۇچرىدى. (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ پاكىت، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى. يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى

مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا، خوتەنگە بىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۈگۈشلۈك ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ

(بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن 166 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 – يىلىدىن 167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەكە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن

باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن
105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ
جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى
(ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 –
يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرىسلەر
ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى
مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن
باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]
قەدىمكى رىم ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن
بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى
تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن رومالارغا) تارىم
ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى)دىن
بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى"
رېۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم.
تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا)
سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى
مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە
خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان
ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى

(مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقىستىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر رومى بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسلىلىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرملەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار

مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان
20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا
ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە
كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ
بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى
قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم
ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان
ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك
سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن
ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر
ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم
تىللاسغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى
سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم
ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) ئېلىدىن يىپەك
چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان
كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك

ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تئوخانىۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئىمپېراتۇرى ئۇلۇغ پوستئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئىمپېراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى

ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا
 مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "ئېمپىراتۇر پۈستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر
 ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
 ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن
 بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى.
 ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە
 (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن
 قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىڭ ئىچىگە
 يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە
 قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن
 شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار
 كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈژمە
 يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان، بىرنەچچە كۈندىن
 كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ،
 بىر جۈپ قانات چىقارغان، ئۇچىدىغان بولغان،
 رومالىقلار پىلە بېقىپ، يىپەك چىقىرىشنى
 ئۆگەنگەندىن كېيىن پۈستىئان تۈركلەرگە
 (كونستانتىنپۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك
 ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ

يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر
ھاك - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا
تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان
ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك
توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس
قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى
چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 -
يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ
يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى
(ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى
نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ
550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى
توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ
سۆزلەپ ئۆتتۈم . مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك
بولسا كېرەك .

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى

خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا
ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا
ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى
مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن
ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت
يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى
ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ،
ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقتىن
غەربكە موكدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا
تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان
تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى
سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ
تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق
توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن
تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى
قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ
550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ
ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ

بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن
نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي
روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 –
يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن
شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر
ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر
ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا
ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات)
بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى
بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق
ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا
يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن
140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 – يىلى) غەربنىڭ
سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي
سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار)
جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن

خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 – يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى. بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 – يىلىدىن 534 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇباتاۋىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 – يىلىدىن 452 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 – يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ پاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى

رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددىي مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل

قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشنى
ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا
مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ،
جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار
شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى
يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە
مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل
قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن
مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى
قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن
بىدە پادىشاھ خەننۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ،
ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ
ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان.
بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم –

خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى
مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەننۇدى ھونلار
بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ
ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ

جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە
كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا
ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىددىن باشقا يەنە
زىغىر، قارامۇچ، پىياز، تۇرۇپ، قوغۇن، تاۋۇز، كاۋا
قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا
تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار
كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە
كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە
پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى.
پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت)
تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا
رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە
خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا
مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا
قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى
ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا، داپ، نەي، سۇناي
قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
(ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى
(581 – 618)، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە
ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا

ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا

سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1.
 كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان
 مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا
 مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا
 مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى
 ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش
 مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا
 (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار
 مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.
 بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم
 دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان
 ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس
 قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى
 ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ
 ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا
 سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە
 رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە
 رەسساملىق سەنئىتىگەمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان.
 بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام
 سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ

ئۆتۈش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا
 خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ
 سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649)
 تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكىامۇنىنىڭ
 تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو
 رەسساملارى بۇدا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم
 سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى
 كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى
 ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ
 رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
 رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى.
 جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنۋى
 مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ)
 بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان
 ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولمۇ
 بىمەنلىك بولىدۇ. بۇدا دىنى ئەڭ دەسلەپ
 جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز
 تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر
 بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇدا
 دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا

كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر
تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش
يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى
تۇغۇلۇپ 481 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك
ۋاقىتتا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ
ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم
ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا
بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ
ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار
ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن
خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن
قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما
ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا
مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا
مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن
ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا
يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەگداشسىز
راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا
ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن
مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق
كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن.

كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى
 يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەرىبتىكى بۇددا دۇنياسىنى
 زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب
 ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى
 چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ
 ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت
 بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار
 دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن
 خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا
 مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى
 ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15
 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى
 (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ
 چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى"
 بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ
 ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش
 قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋرى ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى
 خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ
 نادان، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ
 كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ
 خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى

چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن
ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى
كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان
ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى
چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن
(مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان
بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى
تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى
دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكالغان.
ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن
پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا
ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا
ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم
ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان.
كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن
بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە
بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن
دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384
جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن
خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا
بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا

رېۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى
قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە
قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە
ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر
بولسىمۇ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ
دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى
جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ
تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن.
شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ، ئۇلۇغ بۇددىست، پەيلاسوپ،
داڭلىق تەرجىمان، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە
بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى چاغدىن
تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان
غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب
ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا
بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى
(ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق
ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش
يولى بولۇپلا قالماستىن، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش
ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ
قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا
شانلىق، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن

كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار

قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.